

Deze monumentaal uitgegroeide bomen dateren van de aanlegtijd van de Algemene Begraafplaats in Zutphen. Hun ecologische waarde is hoog en de bomen zijn nog altijd zeer vitaal.



Foto's: Bert Maes

Meer natuur in tuin, park en buitenplaats

Tuinen, parken en buitenplaatsen zijn bewust aangelegde groenelementen, voor vermaak en genoegen. Bij beheer, herstel en restauratie wegen daarom de cultuurhistorische en recreatieve waarde terecht meestal het zwaarst. Dat neemt niet weg dat er meer mogelijkheden zijn voor spontane natuur, dan nu het geval is.

De ecologische waarde of natuurwaarde worden bepaald door de aanwezigheid en spontane vestigingsmogelijkheden van planten- en diersoorten. Natuur is bij parken en tuinen altijd een nevenproduct en geheel afhankelijk van wat met de aanleg

en het beheer al dan niet bewust wordt toegelaten. De mogelijkheden voor spontane natuur worden ook bepaald door de natuurlijke gesteldheid van bodem, water en reliëf en veranderingen die daarbij in de loop van de tijd zijn aangebracht. Natuurwaarden kunnen worden ingebracht door bomen, heesters en bosbiotopen, maar ook in grasweiden en waterpartijen, en op oevers is ruimte voor meer natuur. Als bijzondere plaats zijn ook begraafplaatsen te noemen waar meer mogelijk is dan nu het geval is. Een overzicht van de mogelijkheden.

Bomen, heesters en bosbiotoop

Een niet te onderschatten en wellicht belangrijkste ecologische betekenis voor parken en tuinen hebben de houtige gewassen, met name de grotere bomen. Door de grote omvang van kruin, stam en wortels vormen bomen tevens een substantieel milieu voor vogels, vleermuizen, allerlei ongewervelde dieren en paddestoelen. Vooral oudere bomen zijn door hun grillige karakter een ideaal milieu. Zwammen, mossen, korstmossen en fauna vestigen zich in holen ontstaan door afgebroken takken of op de ruwe schors en stamvoet. De belangrijkste bijdrage aan natuur in parken en tuinen is ongetwijfeld de zorg om bomen een zo hoog mogelijke leeftijd te laten halen.

In de praktijk worden bomen echter veel jonger dan noodzakelijk gekapt om redenen van schaduw, verzekering of vermeende cultuurhistorie. Behalve ecologische argumenten hebben oude bomen een vele malen grotere belevingswaarde dan jonge bomen. In feite zijn ze onvervangbaar. In de praktijk blijkt dat ruimte voor verjonging vanzelf ontstaat. Bij zware stormen zijn er altijd wel bomen die het loodje leggen en plaats maken voor nieuwe aanplant. Om cultuurhistorische redenen is het van belang bij de nieuwe aanplant rekening te houden met het historische sortiment en de historische aanleg van het park.

Ook de ondergroei van boombeplantingen, bebossing, houtwallen en heggen kan interessant zijn. Bij grotere parken en landgoederen zijn er altijd wel plekken die minder intensief beheerd worden en vestigingsmogelijkheden bieden voor bosgebonden planten zoals gewone salomonszegel, dalkruid, lelietje-van-dalen, allerlei varens, mossen en paddestoelen die met dood en levend hout samenleven.

Een aardig voorbeeld is het park Ramsbourthe waar op de extensief beheerde gedeelten fraaie begroeiingen van gewone salomonszegel zijn te zien. Op de intensievere gedeelten staan fluitekruid, look zonder look en bosandoorn, die minder kieskeurig zijn. Rond de bebouwing is het geijkte milieu van de stinseflora. Diverse landgoederen op kleibodems zoals Nijenrode en Vredenhoff aan de Utrechtse Vecht zijn bekend vanwege hun rijkdom aan de mycorrhizapaddestoelen. Parken op kleibodem leveren soms een bosbeeld dat verwant is aan het hardhoutoobos langs de grote rivieren, dat nagenoeg is verdwenen in ons land. Voorbeelden zijn te zien bij Amelisweerd in Utrecht en Frankendael in de Watergraafmeer, Amsterdam. Soms wordt, om financiële redenen, wel voor niets-doen beheer gekozen. Dit levert echter over het algemeen weinig natuurwaarde op omdat veel bosplanten meer of minder afhankelijk zijn van licht. In natuurbos kan niets-doen beheer wel een hele goede optie zijn.



De sneeuwlokjeslaan op het landgoed Amelisweerd in Utrecht. Het landgoed is een oude stinselocatie.



Park de Worp in Deventer is het oudste nog bestaande park in ons land met bomen uit de aanlegtijd in 1815.

Oevers

Natuurresultaat en effect is te behalen met de begroeiing van oevers en overgangen van de oever naar het water. Zelfs bij voedselrijk water kunnen er fraaie natte-ruigkruidenvegetaties spontaan ontwikkelen. Soorten als blauw glidkruid, watermunt, koninginnekruid, grote kattenstaart, echte valeriaan en riet vormen een bont palet, dat zich met één keer maaien per jaar gemakkelijk laat handhaven. Dergelijke vegetaties, maar ook riet- en zeggenvegetaties zijn interessant voor allerlei insectensoorten maar ook de geliefde plekjes als broedplaats van watervogels. Als er schoon kwelwater uit de oevers treedt, kunnen soorten van het dotterbloemenverbond voorkomen met de mooie gele dotterbloemen, moersrolklaver, kruipend zenegroen en waterviolier.



Natuurresultaten zijn te bereiken met de begroeiing van oevers zoals hier langs de Singel in Utrecht.



Dit bloemrijke grasland is te zien in park Sonsbeek in Arnhem.

Gazon en weiden

Graslanden in parken hebben vaak een ondersteunende functie voor het beleven van de ruimtelijk aanleg. Ze geven rust aan het oog en vrijstaande bomen, bloemperken en het landhuis of kasteel komen er beter door uit. Ze kunnen ook een bijdrage leveren aan de ecologische functie van het park of de buitenplaats. Rond bloemperken en bebouwing zal het grasland vaak als gazon beheerd worden, waarbij de ecologische betekenis beperkt is. Vaak wordt in het voorjaar wat later gemaaid om stinsenplanten zoals vingerhelmbloem, groot sneeuwklokje en vroege sterhyacinth volledig tot bloei te laten komen. Deze soorten zijn van belang als stuifmeelleveranciers voor wilde bijensoorten. Maar bij een intensief gazonbeheer kunnen alleen laag bij de grond bloeiende planten hun levenscyclus geheel doormaken. Dat zijn bijvoorbeeld het madeliefje, gewone brunel en diverse ereprijssoorten. Vooral de ereprijsen worden veel bevroegen door een aantal bijen en vliegen zoals bijvoorbeeld de korttongige zandbij, die zich gespecialiseerd heeft in het verzamelen van nectar uit de bloemen van de ereprijs.

De wat verder van de gebouwen afgelegen graslanden kunnen ingericht worden als bloemenweide waarbij de ecologische functie sterk toeneemt. Ook historisch gezien is dit verantwoord. Op veel middeleeuwse en latere afbeeldingen van landgoederen zijn bloemenweiden afge-

beeld. Ze worden afgebeeld vanwege de schoonheid van de wilde planten en zijn ook om die reden in de mode geweest op landgoederen. Tegenwoordig zijn bloemrijke graslanden als onderdeel van parken of landgoederen schaars. Ze zijn ook niet zo gemakkelijk maakbaar. Vooral graslanden die gedurende langere tijd niet bemest worden, kunnen zeer rijk zijn aan bloeiende kruiden, vlinders en andere insecten en ongewervelde dieren.

Vaak zijn de graslanden in parken en op buitenplaatsen 'onnatuurlijk' arm aan planten- en diersoorten. Door de voedselrijkdom van de bodem te verminderen, kan de natuurlijke variatie weer toenemen. Want hoe rijker de bodem is, hoe sterker de concurrentiepositie is van enkele krachtige grassoorten en des te soortenarmer het grasland.

Op zandgrond is een soortenrijk grasland het snelst realiseerbaar. De uitgangssituatie moet daartoe niet te lang bemest zijn geweest. Eventueel dient de voedselrijke bovenste bodemlaag verwijderd te worden om een sneller resultaat te bereiken. Hier kan het witte gewoon duizendblad een mooi patroon gaan vormen met gele composieten en blauwe grasklokjes bijvoorbeeld. Kleigrond, die van nature al veel meer voedsel bevat en meststoffen ook langer vasthoudt, kent een langer verschralingstraject. Het resultaat kan een kruidenrijk hooiland zijn met gewone margrietten, gewone pastinaak, wilde cichorei en wilde peen dat in voorjaar en zomer een lust voor het oog is en veel vlinders en zweefvliegen aan kan trekken. Op meer vochtige graslanden komen, met name in het IJsseldal ook geelsterren voor, zoals de weidegeelster. Park de Worp gelegen in de uiterwaarden bij Deventer, vermoedelijk het oudste nog bestaande publieke park in ons land, is daar een mooi voorbeeld van.



Bij niet intensief schoffelbeheer rond grafzerken kan een specifieke flora ontwikkelen.

Begraafplaatsen

Begraafplaatsen zijn in grote lijnen te vergelijken met parken en landgoederen. Specifiek zijn uiteraard de perken met grafzerken. Minder bekend is dat bij een niet al te intensief schoffelbeheer in de directe omgeving van de zerken, een specifieke flora kan ontwikkelen van veelal kleine plantensoorten zoals vroegeling, zandraket, zandmuur, akkerviooltje, hoenderbeet, ereprijssoorten, akkerhoornbloem en de zeldzame heelbeen. Het zijn deels soorten die vroeger algemeen op de traditioneel bewerkte akkers voorkwamen, maar nu vrijwel geheel zijn verdwenen. Een mooi voorbeeld is de Algemeen Begraafplaats te Zutphen. Hier komt een van de belangrijkste populaties van heelbeen voor, een klein anjertje, dat typisch is voor het IJsseldal.

Waterpartijen en waterlopen

In veel parken en op landgoederen spelen waterpartijen een belangrijke rol. Bijna altijd laat de waterkwaliteit te wensen over. Dat uit zich in de levensgemeenschappen van planten en dieren (vissen en de zogenoemde macrofauna) in het water. Vooral soorten uit de genera van fonteinkruid, sterrenkroos, plomp, watergentiaan of de zeldzame drijvende waterweegbree (bijvoorbeeld op het landgoed Vollenhoven in de Provincie Utrecht) kunnen visueel een aardig beeld opleveren.

Waterplanten bieden weer plek voor allerlei ongewervelde dieren, zoals waterinsecten en kreeftachtigen. Overhangende takken vanuit de oever en struiken zijn nuttig voor ijsvogels, die vandaar af op vissen kunnen jagen. De waterkwaliteit kan sterk beïnvloed worden door plaatselijke vuilozingen, maar ook door overmatige bladval of aanvoer van slib. Vaker wordt het water van vijverpartijen en waterlopen afgeleid van waterlopen buiten het park die zelf vervuild zijn door landbouwmest of regenwateroverstorte, zeker als er plaatselijk kwelwater aanwezig is of regenwater kan worden vastgehouden. Als er ruimte is kan ook aan bezinkingsvijvers gedacht worden. Als dergelijke maatregelen niet mogelijk zijn, is een goed doorstroming het beste. Regelmatig uitbaggeren van slib en bladval is aan te bevelen. De bagger moet wel afgevoerd worden om verzuuring van de vegetatie te voorkomen.



Het honderd jaar oude park Ramswoerthe in Steenwijk heeft een vijverpartij met daarin gele plomp.

Muren en gebouwen

Ofschoon muren niet altijd een integraal onderdeel vormen van parken en tuinen, kunnen ze bijdragen aan de natuurwaarden. Vaak staan tuinmuren met rollagen of ezelsruggen voor of al dan niet gewilde ruïnes en vervallen bebouwing. Een aantal plantensoorten en mossen zijn expliciet gebonden aan muurmilieus, met name aan muren die gemetseld zijn met kalkhoudende species. Hieronder bevinden zich enkele varensoorten, als muurvaren, steenbreekvaren, zwartsteel, gewone eikvaren en bloemplanten als muurleeuwenbekje en gele helmblom. Sommige behoren tot de wettelijk beschermde plantensoorten. Veelal zijn ze gemengd met minder specifieke, maar visueel aardig ogende soorten als paardebloem, gewoon duizendblad, mannetjesvaren en grassen. Ook vestigen mossen en korstmossen zich snel op muren. Muurbegroeiing vergt meestal geen onderhoud. Het is wel verstandig om boom- en struiksoorten van muren te verwijderen. Specifieke muurplanten hebben dunne wortels die de muur weinig schaden. Ze maken wel dankbaar gebruik van oneffenheden en barsten in het muurwerk. Bij herstel en restauratie van oude en monumentale muren zijn er inmiddels allerlei technieken bedacht waarbij begroeiing gehandhaafd kan worden. Ecologisch interessant is gevelbeplanting waarbij de planten in de grond wortelen, zoals wingerd, klimop, clematis en allerhande sierplanten. De muur wordt als steun gebruikt. Gevelbeplanting is interessant voor allerlei insecten en vogels. Sommige uilen benutten dichte klimop om er te 'overdagen'. Bekend is dat ijskelders en huiskelders graag bezocht worden door vleermuizen, die inmiddels tot de beschermde diersoorten gerekend worden. Meestal zijn met eenvoudige middelen kelders geschikt te maken of geschikt te houden voor deze boeiende nacht-actieve dieren.



Op Frankendael in Amsterdam staat deze ruïne met een karakteristieke spontane muurbegroeiing.

Kort

In de afgelopen jaren zijn door Ekologisch Adviesbureau en Bureau Albers Adviezen, beide in Utrecht, een aantal beheerstudies gemaakt van tuinen, parken en begraafplaatsen waarbij naar een evenwicht werd gezocht tussen de cultuurhistorie, landschapsarchitectuur en ecologie. Albers Adviezen is gespecialiseerd in tuinhistorisch onderzoek.

Bert Maes

B. Maes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken.

